

Vladimira Rezo

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, HR-10000 Zagreb
vrez0@fhs.unizg.hr

JEZIČNE MIJENE KRISTIJANOVIĆEVE KNJIGE TOBIJAŠA¹

U radu se uspoređuje jezik dvaju izdanja Kristijanovićeve *Knjige Tobijaša*, iz *Danice zagrebečke* (1845.) te iz *Žitka sveteh mučenikov II.* (1871.). Zbog različitih pravopisnih i gramatičkih rješenja na različitim jezičnim razinama u dvama izdanjima tekst je zanimljiv iz sociolingvističke i povijesne vizure. Utvrđuju se razlike između dvaju izdanja na grafijskoj i ortografijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini iz čega se izvode zaključci o eventualnim promjenama promatranoga teksta i književne kajkavštine općenito u smjeru štokavizacije tijekom četvrt stoljeća.

1. Uvod

Jedan od povijesno najznačajnijih zagrebačkih biskupa, Maksimilijan Vrhovac (1752. – 1827.), iznimno je važna osoba kad je riječ o prevođenju *Biblije* na kajkavski književni jezik. Braneći hrvatski jezik od nasrtljive mađarizacije, pa i od samih hrvatskih plemića koji su se protiv mađarskoga borili utječući se latinskomu jeziku, okupio je Vrhovac 1819. godine šestoricu svećenika: Tomaša Mikloušića (1767. – 1827.), Antuna Vranića (1764. – 1820.), Ivana Nepomuka Labaša (1785. – 1849.), Stjepana Koroliju (1760. – 1826.), Ivana Birlinga (1775. – 1852.) i Ivana Ruperta Gusića (1761. – 1821.), sve odreda u službi u Vrhovčevoj biskupiji (Ivšić Majić – Štebih Golub 2024:61). Njihov je doprinos sve donedavno² ostao u ruko-

¹ Članak je nastao kao rezultat rada na projektu Rekonstrukcija Kristijanovićeve Biblije (KRISBI) koji financira Zaklada Adris.

² Vranićev prijevod *Psalama* 2017. godine objavili su Biblijski institut Zagreb i Hrvatsko biblijsko društvo, u transkripciji Borisa Becka, a Gusićev prijevod *Sвето пи-*

pisu: Vranićev prijevod *Psalama* (1816.) i Jeremijinih tužaljki (1820.), Labašev *Knjige o Jobu*, Birlingov prijevod Pavlove *Poslanice Filipljanima* te Gusićev *Novi zavjet* (1820. – 1821.). Nakon neuspjele epizode sa šestoricom iz tzv. Biblijskoga društva (Jembrih 2022:91) Vrhovac je na isti posao nagovarao Tomaša Mikloušića, revnoga radnika na polju hrvatske kajkavske pismenosti koji bi se posla i prihvatio da se ostvarilo ono što je tražio od Vrhovca: da ga promakne iz župnika u kanonika kako bi imao vremena prevoditi. No, Vrhovac je umro, a Mikloušić nije postao kanonikom (Šurmin 1903:57).

Za sobom je Mikloušić ostavio nećaka, Ignaca Kristijanovića (1796. – 1884.), svećenika, vjerskoga književnika, pučkoga prosvjetitelja, gramatičara i gorljivoga borca za kajkavski književni jezik i grafiju. Sve vrijeme službovanja kao župnik u Kapeli kraj Bjelovara (1834. – 1850.), Kristijanović je izdavao kalendar *Danica zagrebečka* (Percan 1984:90). Karakter njegovih kalendara izrazito je prosvjetiteljski, a smatraju se vrhuncem kajkavske kalendarske produkcije, čak i hrvatskih kalendara općenito (Borić 2011:330). Njegova motivacija i postignuće izazivali su čuđenje pa i zadivljenost suvremenih istraživača, primjerice Olge Šojat (1962:70; 1968:12). Čini se da je Kristijanović itekako imao sluha za potrebe puka pa je časopis bio vrlo tražen. Ispunjavao ga je najrazličitijim sadržajem: prevodi-ma iz različitih europskih publikacija, brojnim pjesmama, gospodarskim i inim savjetima, a od 1839. godine i dijelovima *Biblije* (Percan 1984:90). Njih je tiskao u kalendaru ili kao privitak drugim tekstovima jer »zbog pomenjkanja stroškov van dati nesem bil moguć« (Kristijanović 1848:117) u cijelosti preveden *Novi zavjet* i velik dio *Staroga zavjeta*. I danas se veći dio njegovih biblijskih prijevoda u rukopisu čuva u hrvatskim knjižnicama.³

U radu se uspoređuje jezik dvaju izdanja Kristijanovićeve *Knjige Tobijaša*, iz *Danice zagrebečke* (1845.) te iz *Žitka sveteh mučenikov II.* (1871.). Također se na svim jezičnim razinama ispituje u kojoj se mjeri u dvama izvornicima Kristijanović pridržava pravila iz vlastite gramatike, *Grammatik der kroatischen Mundart* (1837.).⁴ Zbog različitih pravopisnih i gramatičkih

smo Novoga zakona 2018. godine objavilo je Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, s priređivačima i piscima predgovora Alojzom Jembrihom i Zvonimirom Kurečićem.

³ S obzirom na dosad pronađene prevedene tekstove, pohranjene u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i Arhivu HAZU, vjerojatnim se čini postojanje još neotkrivenih prijevoda u drugim knjižnicama.

⁴ Nakon rukopisne gramatike kajkavskoga književnog jezika iz pera Ivana Vitkovića (1779.), potom tiskanih gramatika: Ignazija Szentmártonija (1783.), Franza Korniga (1795.), Josipa Ernesta Matijeveća (1810.) te Josipa Đurkovečkoga (1826.), Kristijanovićeve je gramatika, kronološki posljednja, došla prekasno jer je zajednički je-

rješenja u dvama izdanjima tekst je zanimljiv iz sociolingvističke i povijesne vizure. Cilj je rada utvrditi razlike između dvaju izdanja na grafijskoj i ortografijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini kako bismo na istom tekstu mogli utvrditi je li se i na koji se način književna kajkavština promijenila za četvrt stoljeća.

2. Slovopis⁵

Nakon neusustavljenih rješenja u 16. i 17. stoljeću, u 18. se stoljeću grafijska i ortografijska rješenja hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika fiksiraju prvim kajkavskim pravopisom, *Kratkim navukom za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol* iz 1779. godine (Štebih Golub 2013:231). Tridesetak godina kasnije, 1808. godine, uslijedilo je *Napučenje za horvatski prav čteti i pisati*, važeći pravopis Kristijanovićeve vremena.

U izdanju iz *Danice* Kristijanović rabi tipična književnokajkavska slovopisna rješenja. 1847. prestaje se koristiti književnokajkavskim pravopisom i prihvaća gajicu. Do trenutka kad je izišla mlađa inačica rukopisa, već se četvrt stoljeća služio Gajevim slovopisom pa se slovopisna rješenja dviju inačica znatno razlikuju.

U tekstu iz *Danice* /c/ se zapisuje kao <cz>, a u *Žitku sveteh mučenikov* kao <c>, kako je u primjerima:⁶ *mladenecz*₃₆/*mladenec*₂₂₄, *licze*₄₆/*lice*₂₃₂, *zkrovcze*₆₆/*skrovce*₂₄₈ itd.⁷ U starijoj se inačici teksta /s/ bilježi kao <sz>, a u novijoj kao <s>, dok je grafem /š/ u starijem izdanju teksta zapisan kao <sh>, a u novijem kao <š>, u primjerima: *szunchenomu*₃₅/*sunčenomou*₂₂₃, *szinko*₄₇/*sinko*₂₃₂ i *szvojoj*₆₁/*svojoj*₂₄₄ te *bichujesh*₆₈/*bičuješ*₂₅₀, *razmishlyaval*₅₇/*razmišljaval*₂₄₀ i *shaleche*₄₄/*šaleče*₂₃₀. Grafem /z/ se u objema inačicama teksta realizirao jednako, kao <z>, primjerice *zmed*₃₆/₂₂₃, *pazi*₄₇/₂₃₃, *zemlye*₆₉/*zemlje*₂₅₂ itd.

zik na štokavskoj osnovici već oblikovan, Gaj je proveo reformu grafije, čak se i problem jata, makar privremeno, riješio uvođenjem »rogatoga e« (Stolac 1998:178–179).

⁵ Važeći je pravopis onoga vremena bio *Napučenje za horvatski prav čteti i pisati* iz 1808. godine, no u vezi s pojedinim primjerima u inačicama Kristijanovićeve teksta koje se tiču slovopisa i pravopisa u obzir uzimamo i drugu referentnu literaturu.

⁶ Radi ekonomičnosti u članku su primjeri starije i mlađe inačice odijeljeni kosom crtom, a pored svakoga stoji broj stranice u prvome ili drugome izvorniku. Kad je zapis u objema inačicama isti, kosom su crtom odijeljene samo stranice. Raspon stranica u starijoj je inačici 33–72, a u mlađoj 222–254.

⁷ U poglavljima o slovopisu i pravopisu primjeri se (iz dviju inačica, Kristijanovićeve gramatike, pravopisa na koje se referiramo i svi drugi) donose netranskribirani, a u ostatku se rada transkribiraju.

Većina se grafijskih razlika između dvaju izdanja tiče bilježenja palatala i afrikata tj. zamjene digrafa tipičnih za književnu kajkavštinu. Najviše pomutnje izazvalo je bilježenje srednjega, kajkavskog /č/ koje se u drugome izdanju umjesto digrafom <ch> bilježi novim znakovima s dijakriticima, <č> i <č̇>: *vchinil*₃₆/*včinil*₂₂₃, *reche*₄₉/*reče*₂₃₄ i *vechne*₅₈/*večne*₂₄₂ te *platcha*₄₇/*plača*₂₃₂, *videch*₆₃/*videč*₂₄₆, *vech*₄₀/*več*₂₂₇ i sl. Kajkavac Kristijanović ne razlikuje /č/ i /ć/ pa katkad griješi u njihovoj distribuciji, primjerice *noch*₅₄/*noč*₂₃₈, *obechan*₅₄/*obečan*₂₃₉, *platchu*₄₇/*plaču*₂₃₂ itd.

Kad je riječ o pisanju grafema /ž/, on se u inačici teksta iz *Danice* bilježi kao <s>, a u onoj iz *Žitka* kao <ž>, kako je u primjerima: *siveti*₃₆/*živeti*₂₂₄, *salozti*₅₃/*žalosti*₂₃₈ i *lesali*₆₇/*ležali*₂₅₀. Do pogrešaka dolazi prilikom pisanja osobnih imena stranoga podrijetla, pa u primjerima iz novije inačice: *Asmodeushu*₄₃/*Asmodešu*₂₃₀, *Sefet*₃₅/*Sefet*₂₂₃ ili *Tisbe*₃₅/*Tisbe*₂₂₃ vidimo da Kristijanović ne zapisuje očekivani grafem <ž> nego ostavlja <s> kako je u starijoj inačici. Posebna je zbrka u inačici iz *Žitka* u pisanju Isusova imena i imena grada Jeruzalema te posvojnoga pridjeva izvedena od njega pa čitamo: *Jesush*₅₂/*Ježuš*₂₃₇ i *Jesush*_{69,70}/*Ježuš*_{252,252} te *Jerusalema*₃₄/*Jeruzalema*₂₂₃, *Jeruzalema*₇₀/₂₅₂ i *jerusalemzko*₇₁/*jeruzalemsko*₂₅₄.

Do pogrešaka dolazi i prilikom bilježenja skupova /šk/, /šp/ i /št/.⁸ I u ovome slučaju Kristijanović ne griješi kad su u pitanju opće imenice, zapiše <sk>, <sp> i <st> iz prvoga izdanja u drugome dosljedno prenosi s grafemom <š> kao prvim znakom skupova: npr. *skode*₅₈/*škode*₂₄₂ ili *almustvo*₇₂/*almušтво*₂₅₄. No, opet mu osobna imena stvaraju probleme pa u primjerima *Augustin*_{50,54,67}/*Augustin*_{235,238,250}, *Ester*₆₈/*Ester*₂₅₁ i *Kristush*_{57,61}/*Kristuš*_{241,244} ostavlja zapis s grafemom <s>. To ne znači da se promijenio izgovor tih riječi nego svjedoči o Kristijanovićevu grafijskome kolebanju i nesigurnosti prilikom odabira (Štebih Golub 2022a:562).

Skupove /sk/, /sp/ i /st/ Kristijanović zapisuje kao <zk>, <zp> i <zt> u starijoj inačici teksta i kao <sk>, <sp> i <zp> te <st> u novijoj, kako je u potvrdama: *iztinzki*₄₃/*istinski*₂₂₉, *Gozpon*₃₉/*Gospon*₂₂₆, *razpershal*₆₈/*razperšal*₂₅₁ ili *miloszerdnozt*₄₂/*miloserdnost*₂₂₉. Starija inačica slijedi zapis uobičajen u književnoj kajkavštini od Krajačevića nadalje (Šojat 2009:99).

U starijem tekstu /lj/ Kristijanović bilježi kao <ly>, a u novijemu kao <lj> primjerice: *odpelyani*₃₄/*odpeljani*₂₂₂, *pripravlyenoga*₄₈/*pripravljénoga*₂₃₄

⁸ O izgovoru <s> kao /š/ i <z> kao /s/ ispred <p>, <t> i <k> Kratki navuk za pravopisanje hrvatsko piše: »Zahman je, slove k, p, t, narave takve jesu da pred njimi f ne nego kao ff i z kakti fz izgovarjati se moraju« (2003:28). U *Napučenju* je pravilo prošireno na još jednu kombinaciju: »Zahman je! slove ch, k, p, t jesu takve narave, da sam s pred njimi ne drugač nego kakti sh, takaj sam z ne drugač nego kakti sz, izgovarjati se mora« (2004:29).

ili *lyubavi*₅₄/*ljubavi*₂₃₉. Kad je riječ o bilježenju /nj/, on je u starijoj inačici zapisan kao <ny>, a u novijoj kao <nj>, npr. *nyega*₆₁/*njega*₂₄₅, *podpornyu*₅₀/*podpornju*₂₃₅ ili *pokolenya*₃₉/*pokolenja*₂₂₆.

U *Gramatici horvatskoga narječja* Kristijanović kao kriterij uporabe dvoslova <dy> ili <gy> navodi etimologiju: »Tako se piše: *rodyen*, geboren, jer dolazi od *rodim*, ich gebäre; *mozgyani*, das Gehirn, zato što dolazi od *mozg*, das Mark. U neizvjesnim se slučajevima piše *gy*« (2012: 234).⁹ Tih se pravila nije dosljedno držao u primjerima iz starije inačice teksta, a u novijoj se /đ/ u svim slučajevima zapisuje kao <dj>: *radjala*₅₄/*radjala*₂₃₉, *vodyu*₄₈/*vodju*₂₃₃, a pored *tudji*₂₄/*tudji*₂₂₂ nalazimo i *tugyi*₆₁/*tudji*₂₄₄ itd.

Kad je riječ o grafemu <y>, Kristijanović navodi u gramatici: »Osim u spomenutim kombinacijama *y* se javlja u vezniku *y* »und« gdje, kao i u stranim riječima i imenima, zvuči kao *i*: npr. *ja y ti*, *ich und du*« (2012:23).¹⁰ U starijoj inačici iz *Danice zagrebečke* /i/ se u vezničkoj službi zapisuje kao *y* (uz samo jedan pogrešan zapis, *i Szenakerib*₃₇), dok je u izdanju iz 1871. uvijek zapisano kao *i*. Očito je da se u prvoj inačici Kristijanović drži pravila koje je sam propisao, dok je u kasnijoj inačici grafijsko rješenje preuzeo iz gajice.

Uvođenje <ě>, tzv. »rogatoga« e, u inačicu objavljenu u *Žitku sveteh mučenikov* svakako predstavlja Kristijanovićev korak prema Gajevoj jezičnoj i pravopisnoj koncepciji, premda prilično zakašnjo¹¹ i potvrđen samo u primjerima: *krěpostih*₂₂₂, *lět*₂₅₄, *tělo*₂₂₆, *těla*₂₂₅ i *tělu*₂₂₆ te *něma*₂₃₇, u kojemu je riječ o pogreški jer u njemu ne nalazimo jat. Nasuprot tomu, slogotvorno se /r/ prema književnokajkavskoj grafijskoj praksi bilježi slijedom <er> u objema inačicama, primjerice: *poverne*_{48/234}, *derhtanyem*₃₉/*derhtanjem*₂₂₆, *prizkerbel*₆₅/*priskerbel*₂₄₈ itd.¹²

⁹ Etimologiju kao kriterij uporabe jednoga ili drugoga dvoslova ističe već *Kratki navuk*: »Zlo bi se pisalo *rogyen*, *regyen*, *vigyen*, ar od *rodim*, *rèdim*, *vidim* ona dohađaju« (2003:22). *Napučenje* je preciznije: »Samo pri ispeljanih paziti se mora, je li vu njejnoj glavnoj reči *d*, ali *g*, čuje se. Zato piše se: *rodyen*, *vodyen*; ne pako *rogyen*, *vogyen*, ar ove se reči ispeljavaju od *rodim*, *vodim*; vu kojeh nahaja se *d* ne pak *g*« (2004:28).

¹⁰ U *Kratkome navuku* o pisanju grafema <y> u vezničkoj službi čitamo sljedeće: »Piše se kad veže reči, v. p. *ov y on*; *brat y szeztra*«, a glavni je razlog njegova uočljivost: »zbog velikoće svoje brže spazi se i legle razluči od drugih okolostojjećeh slov, neg i« (2003:22). Uočljivost se naglašava i u *Napučenju*: »Potrebuje se pako zato na mesto *i*, kajti ga je laglje spaziti« (2004:30). Josip Ernest Matijević ne daje razloge uporabe *y* kao veznika, samo donosi pravilo: »Kada *y* stoji sam, znači *i* te se tako i izgovara« (Štebih Golub 2017:105).

¹¹ Gaj se »rogatoga e« odrekao u *Danici* 1. siječnja 1848., a potom je to učinio Šulek 20. travnja 1854. člankom *O dvoglasu ie* objavljenim u 16. broju *Nevena* (Jonke 1965:9–25).

¹² Autoru *Kratkoga navuka* nije razumljiva praksa obilježavanja popratnoga voka-

3. Pravopis

Pravopis književne kajkavštine je fonološki: »Reči i slovke naj se pišeju z onemi slovami, koje vu dobrom, i nepohablenom izgovaranju prav razlučno čineju se« (*Kratki navuk* ²2003:14). U pravopisu ima etimoloških elemenata, odnosno nalazimo »etimološki način pisanja tamo gdje je jasna veza s osnovom i nakon gubitka kojega glasa u izgovoru ili nakon promjene izgovora djelovanjem kojega glasovnog zakona« (Šojat 1970:274). Inačice teksta prilično su slične po pitanju pojedinih pravopisnih pravila dok se u drugima razlikuju u cijelosti ili barem u pojedinim stavkama određenih pravila.

U svojoj je gramatici Kristijanović definirao što se sve piše velikim slovom: početak rečenice, stiha, imena zemalja, gradova, rijekâ i osobna imena, potom službe, časti i titule, zatim pridjevi izvedeni od osobnih imena ili riječi koje se pišu velikim slovom (prema prethodnim pravilima), prva riječ nakon točke, upitnika i uskličnika kad oni znače kraj rečenice, nakon dvotočke kad slijedi navođenje tuđih riječi te prilikom slaganja riječi koje se same za sebe pišu velikim slovom (2012:238).¹³ U inačicama tekstova realizacija velikoga i maloga slova uglavnom je ista, a u odnosu na suvremeno stanje najočitija je razlika pisanja velikim slovom posvojnih pridjeva na *-ski*, *-ški*, *-čki*, *-ji*, *-ni* i *-nji*: *Horvatzki jezik*₃₃/*Horvatski jezik*₂₂₂, *Aszirianzkoga kralja*₃₄/*Asirianskoga kralja*₂₂₂, *Izraelzkeh szinov*₃₉/*Izraelskeh sinov*₂₂₆, *Iztochneh dersany*₅₁/*Iztočneh deržanj*₂₃₆ itd. Međusobne se razlike tiču različitoga pisanja triju pojmova: *Sveto pismo*, *hištvo* i *kralj*. Pored nekoliko zapisa velikim slovom, prvi je pojam u mlađemu tekstu jednokratno potvrđen malim slovom pa je moguće i da je riječ o pogreški: *szvèto Pismò*₄₀/*sve-to pismo*₂₂₇. Drugi je pojam redovito zapisan malim slovom u objema inačicama izuzev jednoga bilježenja velikim slovom, što bismo također mogli smatrati pogreškom: *szvèto Histvo*₅₄/*sveto hištvo*₂₃₈. Najviše je razlika pri-

la *e* cirkumfleksom : »Ni [!] vidi se nikakov zadovolni zrok zakaj pred slovum r, kak vu vnoгих čteje se i vnoги pišeju, e bi se s kapičnem (^) znamljati moral; v. p. *gêrd*, *fmêrt* [!], *vêrt* (²2003:20). U *Napučenju* je jasnije formulirano zašto *e* ne treba nadslovka – zato što se ne izgovara: »Mora se *e* pred skupglasnikom *r* za kojem još drugi skupglasnik ide, postavljati, akoprem vu izgovaranju ne čuje se, nego prez vsakoga nadslovka; v. p. *vert*, *gerd*, *szmert*« (²2004:25).

¹³ Pravila pisanja velikoga i maloga slova u *Kratkome navuku* obuhvaćaju još pisanje imena narodâ, selâ i mjeseci velikim početnim slovom, a izostali su naputci o pisanju velikoga slova u imenima rijekâ (iako se kao primjeri donose imena triju rijekâ napisana velikim početnim slovom) te u pisanju složenih riječi (izraza) koje se svaka pojedinačno već pišu velikim slovom (²2003:32–34). U *Napučenju* su pravila gotovo ista, ne spominje se jedino pisanje imenâ mjeseci velikim početnim slovom, a i primjeri su nešto drukčiji (²2004:22–23).

sutno u pisanju imenice *kralj* – ona je u mlađoj inačici uvijek zapisana velikim slovom, i kad je samostalna i kad se pored nje nalazi ime određenoga kralja, dok su u starijoj inačici prisutna oba zapisa: *Szalmanaszara Kralya*₃₇/*Salmanasara Kralja*₂₂₄, *Kralya*₃₈/*Kralja*₂₂₅, *Szalmanaszar kraly*₃₇/*Salmanasar Kralj*₂₂₅, *kralyu*₃₈/*Kralju*₂₂₅ te *kralya*₄₀/*Kralja*₂₂₇. Unatoč jasno definiranim pravilima, svi se stariji kajkavski autori kolebaju u pisanju velikoga i maloga slova pa tako i Kristijanović (Štebih Golub 2024:29–30).

Pravopisne se razlike dvaju izdanja tiču i zapisivanja brojeva slovima u prvome izdanju, a brojkama u drugome, npr. *cheterdeszet let*₇₀/*40 let*₂₅₃ ili *petnajzt [let] ztar*₇₁/*15 lët star*₂₅₄.

Izdanja se razlikuju i po Kristijanovićevoj znatno rjeđoj uporabi nadslovnih znakova u kasnijemu izdanju. U prvome izdanju nalazimo zamjetan broj nadslovaka kojima je označavao dužinu i kraćinu, vrste riječi (primjerice usklik *o* ili *a*)¹⁴ te njihovo kraćenje, rabeći cirkumfleks u potonjemu slučaju: *po putu zàkona*₃₅, *od jéztvin*₃₆, *rodil szîna*₃₆, *zkochi goré*₃₉, *szedé pri stolu*₃₉, *néma nikoga*₅₃, *iztu noch*₅₄, *neztojî ovdè*₅₇, *szvoju kchër*₆₂, *à navlaztito*₇₀, *iz szvéta*₇₁, *da chinè praviczu*₇₂, *ò da bi videli*₆₀, *ò Gozpone!*₆₈, *ovdè szû*₃₄, *ti szî pravichen*₄₂, *med koje szmô*₄₃, *kad' mû gâ ti pokasesh*₄₈, *dam tî tvoju platchu*₄₉, *da mî povesh*₅₂, *nészê smel zkratiti*₅₃, *odkuda sztê*₅₅, *nészêm*₅₈, *nebudû*₆₃, *szû dolé opali*₆₇ itd. U tekstu iz *Žitka sveteh mučenikov* nalazimo tek nekoliko nadslovaka: *iz réchih*₃₉/*iz réčih*₂₂₆, *kaj jéztî*₄₂/*kaj jésti*₂₂₇, *za szê mezta*₅₇/*za sê mesta*₂₄₁, *kak mê je*₅₁/*kak mê je*₂₄₃, a u jednom primjeru ih nema u istovjetnoj sintagmi u inačici iz *Danice*: *svînyzko meso*₃₆/*svînsko meso*₂₂₄.

Vremenski je prilog *kad* potvrđen pedesetak puta, u objema je inačicama uglavnom napisan s apostrofom, a odstupanja su češća u kasnijoj inačici: *Kad'*₅₂/*Kad*₂₃₇, *kad'*_{62,63}/*kad*_{246,246}, *kada*₅₄/*kad*₂₃₈, *Kad*₆₉/*Kad*₂₅₁, *kad*₄₈/*kad*₂₃₄.

Iako prevladava odvojeno pisanje superlativnoga *naj*- od komparativa, zapis kakav je uobičajen u književnokajkavskim tekstovima (Štebih Golub 2015b:139), npr. *naj hasznoviteshe*_{34,61}/*naj hasnoviteše*_{222,244}, *naj bogatesha*₅₀/*naj bogateša*₂₃₅, *naj prestimanesha*₅₀/*naj preštimateša*₂₃₅ ili *naj vishesheh*₅₂/*naj višesheh*₂₃₇, u izdanjima nalazimo mjestimične razlike, odnosno sastavljene zapise u inačici u *Žitku*, npr. *naj vekshu*₃₇/*najvekšu*₂₂₅, *naj blaseneche*₁₅₇₀/*najblaženeše*₂₅₃ te izdvojen primjer sastavljenoga pisanja u objema inačicama teksta: *najsveteshi*₅₇/*najsveteši*₂₄₁. Sastavljeno pisanje superlativnoga

¹⁴ U *Kratkome navuku* za izražavanje čuđenja usklikima *a* i *o* rabi se cirkumfleks: »Jemle se takaj pri čuđenju; â ne moguche!« (2003:18) te »Pri čuđenju na dugom čuje se, i prijemlje nadslovka natkrivenoga; ô Bose! ô radozt!« (2003:22). U *Napučenju* se usklik *a* ne piše s cirkumfleksom, nego s akutom, *â nemoguche!* (2004:25), a usklik *o* s gravisom, *Ô Bose! Ô radozt!* (2004:26).

¹⁵ Riječ je o zatipku, treba pisati: *naj blaseneshe*.

naj- s komparativom potvrđeno je još samo u izdanju *Stoletnoga horvatskoga kalendara* iz 1866. godine, a kako se Kristijanović u svojim sljedećim djelima vratio rastavljenomu pisanju, razlozi za spajanje predmetka *naj-* s komparativom ostali su nerazjašnjeni (Štebih Golub 2024:31).

Kad je riječ o načinu pisanja prijedložnih proklitika, prevladavaju zapisi sa spojnicom¹⁶ – praksa koja se javila početkom 18. stoljeća (Štebih Golub 2013:234). U slučaju prijedloga *k*, pored većinskih zapisa: *k-szebi*₅₁/*k-sebi*₂₃₆, *k-detci*₅₄/*k-detci*₂₃₉, *k-goschenyu*₆₀/*k-goščenju*₂₄₄ itd., prisutno je i nekoliko odstupanja. Ona se u mlađemu tekstu tiču rastavljenoga pisanja, a u starijemu i sastavljenoga i rastavljenoga pisanja: *k-ztolu*₃₉/*k stolu*₂₂₆, *k-nyoj*₄₃/*k njoj*₂₂₉, *k nyim*₅₂/*k njim*₂₃₇ te *kszebi*₄₅/*k sebi*₂₃₁ i *knoj*₅₇/*k-njoj*₂₄₁. Rastavljeni je zapis prijedloga *k* od riječi koja slijedi zabilježen iznimno u lekcionaru *Čtejenja i evangelijski* iz 1851. godine, nakon čega se Kristijanović vratio pisanju prijedloga *k* sa spojnicom, a razlog njihova razdvajanja u lekcionaru ostao je nepoznat (Štebih Golub 2024:32).

I prijedlog *z* se piše sa spojnicom: *z-svojum*₃₆/*z-svojum*₂₂₄, *z-veselyem*₄₅/*z-veseljem*₂₃₁, *z-dobrem*₇₁/*z-dobrem*₂₅₃, a odstupanja je manje, i sva su u novijemu tekstu: *z-greshniki*₄₇/*z grešniki*₂₃₃, *z-vami*₆₇/*z-vami*₂₅₀, *z-kojemi*₅₁/*s kojemi*₂₃₆¹⁷. Pisanje prijedložnih proklitika *k-* i *z-* sa spojnicom u duhu je književne kajkavštine (Štebih Golub 2015b:139). Iznimka je prijedlog *v* u čijemu zapisu Kristijanović, sukladno tadašnjemu pravopisu, *Napučenju* (2004:29), bez iznimke rabi protezu u objema inačicama i zapisuje ga kao *vu*: *vu Jeruzalem*₃₆/₂₂₃, *vu veselyu*₇₁/*vu veselju*₂₅₃, *vu bosjem ztrahu*₄₁/*vu božjem strahu*₂₂₇, *vu nyega*₅₅/*vu njega*₂₃₉ itd.¹⁸

¹⁶ *Kratki navuk* o pisanju grafema <k> u prijedložnoj funkciji kaže: »K znaменуje kakti pridanje; v. p. *k-nam*, *k-broju*, *k-onem*« (2003:24). Za grafem <z> se kaže da »Z-jednem potezecem poleg, znaменуje pajdaštvo«, a kao primjeri se navode: *Z-nyimi*, *z-nyihovem* i *Z-kvòrom*, *z-prilikum*, *z-tobum* (2003:30,32). U istome izvoru o pisanju spojnice između prijedložnih proklitika i naglašene riječi (također i u drugim slučajevima) čitamo: »Znamenje vezanja (-) pri nas jako navadno postavlja se pri sestavljenih rečih, pri slovah k, v, z, kakti i vu prenašanju zarad prostora iz gornega povlečaja na dolnoga slovke koje, kakti: *Zkup-fzlofnost*, *vrùcho-felnozt*, *k-bratu*, *v-lòvu*, *z-nami*« (2003:40–42). O službi triju prijedloga u *Napučenju* čitamo: »Slove k- v- z- potrebuju Horvati vu stanovitih govorenjih same, ter onem rečjam pred kojimi stoje, daju stanovito ishađanje i razmenje, i zovu se onda predstavki, nego postavlja se med njimi i rečmi poprekni potezek: v. p. doshel je *k-nam v-hisiczu z-paliczum*« (2004: 29).

¹⁷ Riječ je o zatipku, treba pisati: *z kojemi*.

¹⁸ U *Kratkome navuku* pravilo glasi: »V slova piše se mesto predloga *vu*; n. p. *v-Czirkvi*, *v-skòli*, *v-hifi*, namesto *vu czirkvi*, *vu skòli*, *vu hifi*« (2003:30). Kornig se toga drži pa tvrdi: »U prijedlogu *vu* često se izostavlja *u* te se *v* rabi samo« (Štebih Golub 2015a:211), a slično piše i Matijević: »U prijedlogu *vu* često se izostavlja *u*« (Štebih Golub 2017:292). *Napučenje* također registrira pojavu gubljenja *u*, no daje jasnu i nedvosmisleni smjernicu: »Na mesto *vu* piše se *v-*; nego *vu* je bolje pisati i izgovarjati« (2004:29).

U oba se izvornika niječnica *ne* piše sastavljeno s ortotoničkom riječi, primjerice: *nezpominaj*₄₂/*nespominaj*₂₂₉, *neszmem*₆₀/*nesmem*₂₄₃, *nemore*₆₇/₂₅₀ itd., uz samo jednu iznimku u starijoj inačici koju držimo slučajnom: *ne zapovedash*₄₅/*nezapovedaš*₂₃₁. U izdanju iz *Danice* zanaglasnica *li* dosljedno se piše zajedno s naglasnicom, dok u *Žitku* nalazimo tri načina zapisa: sastavljeno, *budeshli*₄₉/*budešli*₂₃₄, *Hocheshli*₄₄/*Hočešli*₂₃₀, *jeli*_{40,55}/*jeli*_{227,239}, potom rastavljeno, *jeli*₄₉/*je li*₂₃₅, *akoli*_{41,57}/*ako li*_{228,241}, *znashli*₄₈/*znaš li*₂₃₄, *nebili*₅₆/*nebi li*₂₄₀ te sa spojnicom, *Jeli*_{61,70}/*Je-li*_{244,253}. Sastavljenim pisanjem niječnice *ne* i riječce *li* u starijoj inačici teksta Kristijanović nastavlja književnokajkavsku tradiciju (Štebih Golub 2022b:42), a u mlađoj se od nje djelomično odvađa trojakim pisanjem riječce *li*.

U inačici iz *Danice* nalazimo samo jedan zapis nenaglašene zamjenice zapisane zajedno s toničkom riječi, dok je u inačici iz *Žitka* nenaglašena zamjenica zamijenjena naglašenom: *zgrabijû*₅₁/*zgrabi nju*₂₃₆. Kad je riječ o zanaglasnici *se*, u obama izvornicima prevladava rastavljeno pisanje, npr. *zpomenul sze*₃₉/*spomenul se*₂₂₆, *budesh sze*₆₉/*budeš se*₂₅₂ itd., uz dvije potvrde sastavljenoga pisanja s negacijom: *nesze pritusuval*₄₀/*nese pritužuv*₂₂₇ i *nesze szmel*₅₃/*nese smel*₂₃₈.

Vokativ se češće ne piše s uskliknikom, a zanimljivo je da je tu ustaljenu kajkavskografijsku praksu (Štebih Golub 2022a:564) Kristijanović češće rabio u mlađemu tekstu. Od dvadesetak zazivanja Boga, Gospona, Gospodina, oca i sina, tri su primjera zapisa vokativa s uskliknikom potvrđena u objema inačicama: *Nistarmanje vendar ti, ò Bose! ne zapovedash* (...) ₄₅/*Ništarmanje vendar ti, o Bože! nezapovedaš* (...) ₂₃₁, (...) *veliki jeszi ti, ò Gozpone!* (...) ₆₈/*veliki jesi ti, o Gospone!* (...) ₂₅₀ te (...) *ah, ah, moj szinek! zakaj szmô tê puschali* (...) ₆₁/*ah, ah, moj sinek! zakaj jesmo tebe puščali* (...) ₂₄₄, dok dva primjera nalazimo samo u mlađem tekstu: *Y szada, ò Gozpone zpomeni sze iz mene* (...) ₄₂/*I sada, o Gospone! spomeni se iz mene* (...) ₂₂₉ i *Otecz, vsze, kaj goder jeszi meni zapovedal* (...) ₄₈/*Otec! vse kaj goder jesi meni zapovedal* (...) ₂₃₃.

U književnoj je kajkavštini, kao i u njemačkoj i većini književnosti onoga vremena, interpunkcija gramatička, po uzoru na latinsku, što znači da je znatno češća od stanja u suvremenome jeziku.¹⁹ Premda značajnih razlika između dvaju izvornika nema, nešto je više primjera ispuštanja zareza u mlađemu tekstu, primjerice kada u rečenici pripadajući apozicija i atribut dolaze nakon daljega objekta: (...) *reche Jani, szvojoj seni*: (...) ₅₅/*reče Jani svojoj ženi*: (...) ₂₃₉ ili kad nakon apozicije i atributa, opet u postpoziciji (iza bližega objekta), slijedi predikat: (...) *y meni neobechash Szaru, tvoju kcher,*

¹⁹ V. Šojat 2009:100.

*dati (...) ₅₆/(...) i meni neobečaš Saru, tvoju kčer dati (...) ₂₄₀. U mlađemu je tekstu zarez ispušten i prije atributne surečenice: *Tobiash_L za kojega ti pitash (...) ₅₅/Tobiaš za kojega ti pitaš (...) ₂₃₉* te prilikom invokacije: *Chuvaj sze_L moj szinko (...) ₄₇/Čuvaj se moj sinko (...) ₂₃₂*.*

U preostalim je primjerima iz *Danice* Kristijanović zarezom rastavio sve sastavnice složene rečenice: *Primerom gerchkoga je rekla sena_L da je nyoj ov kozlich (...) ₄₂/Primerom gerčkoga je rekla žena da je njoj ov kozlič (...) ₂₂₈, Otecz, vsze_L kaj goder jeszi meni zapovedal (...) ₄₈/Otec! vse kaj goder jesi meni zapovedal (...) ₂₃₃, Dapache za put_L po kojem sze tam ide (...) ₄₈/Dapače za put po kojem se tam ide (...) ₂₃₃, (...) y zapove nyoj_L drugu zpalniczu prirediti ₅₆/(...) i zapove njoj drugu spalnicu prirediti ₂₄₀, Ono, kaj je vu kralyevzkem tolnachu zklenyeno, zkovno obdersati, je dobro_L kajti (...) ₆₆/Ono, kaj je vu kraljevskem tolnaču dokončano, skrovno oderžati, je dobro kajti (...) ₂₄₈.*

Manji je broj primjera u kojima je zarez u mlađemu tekstu dodan na mjestu gdje ga u starijem nema. Sljedeći je primjer u mlađoj inačici u skladu sa suvremenom normom i tiče se pisanja zareza prilikom inverznoga poretka rečenica, a u starijoj je vjerojatno riječ o propustu: *Ar vu tebi jedinem jeszmo vsze zkupa imali tebe nébi bili morali od nasz odpuztiti ₆₁/ Ar vu tebi jedinem jesmo vse skupa imali_L tebe nebi bili morali od nas odpuščati ₂₄₅. Preostali su primjeri ilustracija zamjetne uporabe zareza u mlađoj inačici, u skladu s tadašnjom tradicijom: (...) najde jednoga verloga mladencza zto- jech, prepaszanoga (...) ₄₈/(...) najde jednoga verloga mladenc_L stojeć, prepasa- noga (...) ₂₃₄, (...) varasha Neftali koi lesi vu gornyeh ztrana_Lh Galilee (...) ₃₅/(...) varaša Neftali_L koi leži vu gornjeh strana_Lh Galilee (...) ₂₂₃, (...) bil doshel vu Nini- ve varash k-szvom_Lu czelomu pokolenyu ₃₆/(...) bil došel vu Ninive varaš_L k-svoje- mu celomu pokolenju ₂₂₄ te Ali Tobias_Lh je sze Boga vishe bojal nego kralya (...) ₄₀/ Ali Tobiaš Boga više bojeći se_L nego Kralja (...) ₂₂₇.*

Jedna promjena mlađega izvornika u odnosu na stariji ponajprije se čini pogreškom: *Tobiash, nyegov szin, je bil pelda pokornozti (...) ₃₄/Tobiaš, njegov sin, je bil_L pelda pokornosti (...) ₂₂₂* dok su dvjema promjenama pogreške ispravljene: *on isti chasz, kad_L sze je potrebuvala (...) ₅₂/on isti čas, kad' se je potrebuvala (...) ₂₃₇* te *zakaj, stimash ti mud_L sze tvoj szin? ₆₁/zakaj, štimaš ti_L mud_L se moj sin? ₂₄₄*.

4. Fonologija

Jat se u kajkavskome književnom jeziku reflektira kao *e*, a tako je i u objema inačicama Kristijanovićeve teksta o Tobiji: *leve*_{35/223} *telovne*_{58/242} *seme*_{60/244} *celo*_{70/252} itd.

Refleks jata u niječnim je oblicima glagola *biti* u trećemu licu jednine uglavnom ikavski u objema inačicama, tek je u dvama slučajevima ekavski, u inačici iz 1871. godine: *ni*_{44,65/230,248} *ni*_{50/nije}₂₃₅ i *ni*_{58,61/neje}_{242,244}. Posve je drukčije u prvomu licu jednine i množine i trećemu licu množine, u njima je refleks ekavski, bez iznimke: *nesem*_{44,48/230,233} *nesmo*_{43/229} te *nesu*_{36,44,67/224,230,250}. U književnoj su kajkavštini prisutna oba refleksa, a ovdje je riječ o uporabi oblika zajedničkih sa štokavskim.

Iako je za književnu kajkavštinu tipičan refleks poluglasa *e*,²⁰ u nekim se riječima realizirao i kao *a*. U objema inačicama teksta u riječi *dan* nalazimo samo potonji refleks: *vsaki dan*_{35,37,41,61,63/223,225,228,245,246} *isti dan*_{43/229} *jeden dan*_{60/243} i *koj dan*_{72/254} itd. Istraživanja²¹ su pokazala da Kristijanović rabi oba refleksa, ali su potvrde s refleksom *e* znatno češće.

U obama izdanjima prevladavaju primjeri u kojima je mijenjanjem zamjenice *njegov* po rodovima, brojevima i padežima došlo do stezanja suglasnika, npr. *njegva*, *njegvo*, *njevvi*, uz nekoliko odstupanja u kasnijemu izdanju: *njegoveh*₂₂₅ *njegova*_{228,231,235}. Budući da oba oblika pripadaju kajkavskom književnom jeziku tijekom sva tri i pol stoljeća postojanja (Šojat 2009:69), odabir kontrahiranih oblika autorov je stilski odabir.

Skupina *vn-* na početku riječi održala se u objema inačicama u brojnim primjerima, primjerice *vnogovrsneh*_{34/222} *vnogo*_{55/239} *vnožina*_{64/247} itd. Praslavenska je skupina **stj* u književnokajkavskome dala češći odraz *šč*, npr. *ležišča*_{39/226} *nazveščaju*_{69/251} *jošče*_{37,47,48,59/224,233,242} i dr. te jednokratno potvrđen *šč*, što držimo pogreškom: *jošče*₂₃₄.

Kad je riječ o početnoj skupini *vs-*, zamjetno je da se u inačici iz *Dani-ce* u potpunosti čuva starije stanje, tj. ne provodi se premetanje, a većim se dijelom čuva i u mlađoj inačici teksta pa nalazimo primjere: *vsaki*_{37/225} *vsakomu*_{37/225} *vsu*_{36,72/224,254} *vseh*_{34,36/222,223} *vsu*_{36,39,42/223,226,229} *vsig-dar*_{40,47/227,233} ili *vsum*_{72/254}. Premetanje je provedeno u manjemu broju potvrda koje nalazimo u inačici teksta iz *Žitka*: *vsako*_{47/svako}₂₃₂ *vsakoga*_{44,46/svakoga}_{230,232} *vsake*_{47/svake}₂₃₂ *vse*_{46,48,49/sve}_{232,233,234} i *svega*₂₃₁. S obzirom na neveliku učestalost primjera premetanja, držimo da je riječ o pogrešci.

²⁰ Opširnije u Šojat 2009:10–11.

²¹ Istraživanja su provedena u sklopu projekta Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika.

Ni u jednoj se inačici teksta ne provodi jednačenje po zvučnosti, npr. *odpuštiti*₆₁/*odpušćati*₂₄₅, *podpasujeju*₄₈/*podpasuju*₂₃₄ itd. U inačici iz 1871. nalazimo rijetke primjere jednačenja po mjestu tvorbe: *z čem*_{37,65}/*ščem*_{224,248}.

U starijoj inačici teksta nalazimo više primjera depalatalizacije na granici korijena i sufiksa u glagolskih imenica: *obrnjenje*_{34,46,72}/*222,254*/*obrnjenje*₂₃₂, *življenje*₆₆/*življenje*₂₄₉ i *živlenju*₄₃/*življenju*₂₂₉. U istoj su inačici depalatalizirane i neke imenice, pridjevi i glagoli: *trpljivosti*₃₄/*trpljivosti*₂₂₂, *vmoritelica*_{44/230}/*vmoriteljica*₂₃₀ te *želeli*₆₅/*željeli*₂₄₈. Obrnuto je u sljedećim primjerima – u starijoj su inačici teksta palatalizirani, a depalatalizirani u mlađoj: *pljuč*₅₁/*pluč*₂₃₆, *darežljivosti*₄₁/*darežljivosti*₂₂₈, *pošiljaš*₄₅/*pošilaš*₂₃₁, *deljil*₃₇/*delil*₂₂₅ te *svinjsko*₃₆/*svinsko*₂₂₄. Posebno je zanimljiv primjer *dalnješem*₅₄/*daljnešem*₂₃₉: u starijoj je inačici palatalizirano *ń*, a depalatalizirano *l*, a u mlađoj obrnuto. Općenito je više primjera depalataliziranoga glasa *l*, premda je sam proces prilično složen i ovisan o položaju glasa *l* u pojedinoj riječi kao i o sufiksima koji dopuštaju ili ne dopuštaju depalatalizaciju (Šojat 2009: 22–25). Broj potvrda za promjene *ń* > *n*, vrlo je malen (Šojat 2009: 24). Palatalizirani oblici nisu Kristijanovićev ustupak štokavskom nego posezanje za drugom književnokajkavskom inačicom, poteklom iz razgovorne baze književne kajkavštine, zagrebačkom kajkavštinom u kojoj se palatalnost održala znatno duže nego u kajkavskim organskim govorima (Šojat 2009:23).

U objema se inačicama teksta čuvaju sekundarni skupovi nastali gubljenjem poluglasa, tj. ne provode se glasovne promjene kao što su jotacije i jednačenje po mjestu tvorbe – nešto više u inačici iz 1871. godine zbog njezina drukčijega morfološkog izbora: *bratom*₃₅/*bratji*₂₂₃, *došestjem*_{63/246}, *smrtjum*_{38/225}, *tretja*_{54,57/239,241} itd. te *zapovedjam*_{40/227}.

U obama tekstovima prevladavaju primjeri riječi u kojima *r* nije pokriveno, primjerice: *grehov*_{36,68/224,251}, *govorenja*_{55/239}, *kreposti*_{68/251}, *određenja*_{34,42/222,229}, *pokorenjem*_{45/231}, *odrešiš*_{44/230} i sl. Međutim, primjera u kojima nalazimo pokriveno *r* ima zamjetan broj: *morje*_{58/241}, *stvorjenj*_{66/249}, *stvorjenja*_{58/241}, *stvorjenji*_{52/237}, *žerjavku*_{52,57/237,241}, *vmorjene*_{37/225}, *vmorjenih*_{40/227}, *nepokorjenih*_{46/232}, *natovorjena*_{62/246}, *navečerjali*_{57/241}, *vmarjaš*_{68/250}, *zgovarjati*_{70/252} te *zgovarjaju*_{70/252}. Mlađa se inačica od starije razlikuje po dvama primjerima u kojima se izgubio glas *j*: *stvorjenja*₅₄/*stvorenja*₂₃₈ i *od stvorjenoga sveta*₇₁/*od stvorenja sveta*₂₃₃.

5. Morfologija

Obilježje je kajkavskoga književnog jezika (i kajkavskih organskih govora) izjednačivanje nominativnih i vokativnih oblika, poznato i u drugim slavenskim jezicima, primjerice ruskomu, slovačkomu i slovenskomu. Iznimke su imenice *Bog*, *gospon*, *kum* i *sluga* (Štebih Golub 2015b:141). Kristijanović u gramatici o vokativu imenica muškoga roda piše kako »ipak postoje imenice koje u vokativu dobivaju *e*, kao *Gospon*, der Herr, o *Gospone!*; *brat*, der Bruder, o *bratel!*; *Bog*, Gott, o *Bože!*; *kum*, der Gevatter, o *kume!*« (2012:36).²² Svjestan je »da je vokativ poseban problem kajkavske gramatike« (Stolac 1998:180) djelomice i zato što uporaba ne slijedi pravilo pa tako pored nekoliko potvrda u kojima imenice »dobivaju *e*«, poput: *brate* Azarijaš^{52,59/237,243}, o *Gospone*^{42,43/229,229}, *gospodine Bože*^{58,64/242,247}, o *Bože*^{45/231}, nalazimo i one, identične u obama izvornicima, u kojima su izjednačeni nominativni i vokativni oblik imenice *Bog*: *Blagoslovljeno budi tvoje ime, Bog našeh ocov (...)*^{44/230}, *Tvoje ime, Bog Izraela, naj bude na vse veke blagoslovljeno!*^{45/231} te *Gospodine, ti Bog našeh ocov, naj tebe blagoslavljaju nebesa i zemlja (...)*^{58/241}.

Imenice muškoga roda nepalatalizirane osnove, tipa *gospodār*, koje se sklanjaju prema prvoj promjeni, u instrumentalu jednine imaju nastavak *-om* (Kristijanović 2012:34).²³ Pogrešno atribuiran instrumentalni nastavak za imenice palatalizirane osnove iste sklonidbe u jednom primjeru u starijoj inačici u novijoj je inačici ispravljen: *pred Gosponem*₆₉/*Gosponom*₂₅₂.

Paradigmu imenice *telo* Kristijanović naziva drugom, a smješta ju u četvrtu promjenu. Za genitiv množine donosi samo nulti morfem, pa ona glasi *tel* (2012:42–43).²⁴ Po istoj se paradigmi mijenja i imenica *delo* koju u tekstu iz *Danice* nalazimo zapisanu s nultim morfemom dok je u kasnijoj inačici teksta o Tobiji odabrao nastavak *-ih*, koji naknadnom napomenom

²² Szentmártony, Kornig i Matijević za sve sklonjive riječi u obama brojevima, jednini i množini, navode nastavke za šest padeža. Padežima ne pridijevaju imena, nego redne brojeve. U slučaju vokativa imenica muškoga roda sva trojica tvrde kako su prvi i peti padež te paradigme isti, a »iznimke« koje u vokativu »dobivaju *e*« su imenice *brat*, *Bog* i *gospon* (Štebih Golub 2014:76; Štebih Golub 2015a:98; Štebih Golub 2017:133).

²³ Szentmártonyju je to druga promjena, kao i Kornigu i Matijeviću. Paradigmat-ski primjer u Szentmártonyjevoj je gramatici *prst*, u Kornigovoj i Matijevićevoj *obraz*, a nastavak je kod sve trojice isti, *-om* (Štebih Golub 2014:76; Štebih Golub 2015a:98; Štebih Golub 2017:133).

²⁴ Za razliku od Kristijanovića, Szentmártony, Kornig i Matijević donose tri nastavka u genitivu množine: nulti, *-ah* i *-ih*, prvi za imenicu *koleno*, druga dvojica za imenicu *telo*, kao i Kristijanović (Štebih Golub 2014:77–78; Štebih Golub 2015a:106; Štebih Golub 2017:151).

u gramatici dopušta samo imenicama koje završavaju na *-stvo* kao *dobročinstvo* (2012:45) što znači da u primjeru iz kasnije inačice odstupa od pravila: *del*₆₉/*delih*₂₅₁.

Imenica *kči* ima nepravilnu deklinaciju, a genitiv i dativ jednine nesinkretizirani su. Genitiv glasi *kčere*, a dativ *kčeri* (Kristijanović 2012:49).²⁵ U primjeru: *O, da ne bi nigdar sina ali kčeri*₄₄/*kčere*₂₃₀ *od tebe na zemlji videli* u starijoj se inačici potkrala pogreška koja je u mlađoj ispravljena uporabom točnoga genitivnog nastavka.

Lokativ jednine ženskoga roda pridjevske deklinacije nepalatalnih osnova tvori se dvama nastavcima, *-oj* i *-i*, za što Kristijanović donosi primjer *svetoj, sveti* (2012:57).²⁶ U dvjema se inačicama teksta odlučuje za različite (ravnopravne) nastavke: *na celi*₅₉/*celoj zemlji*₂₄₂ – pritom u mlađemu tekstu rabi nastavak koji je zajednički sa štokavskim.

Premda je opći dojam da Kristijanović češće koristi naglašene oblike osobnih zamjenica, u inačici objavljenoj 1871. dodatno mijenja nenaglašene oblike u naglašene: *me*₄₄/*mene*₂₃₀ *te*_{44,61}/*tebe*_{230,244} *ti*_{48,49,56}/*tebi*_{234,234,240} *ga*_{48,67}/*njega*_{234,250} *mu*_{48,61,62,66}/*njemu*_{234,244,245,249} *te ju*_{51,56}/*nju*_{236,240} također i u primjerima: *mu ga*₄₈/*njemu njega*₂₃₄ i *ti ju*₅₆/*tebi nju*₂₄₀.

U Kristijanovićevoj gramatici oblici posvojne zamjenice za žensku osobu u jednini glase: *njejn, njejna i njejno* (2012:75).²⁷ U starijoj inačici teksta on bez iznimke donosi oblike s osnovom proširenom samoglasnikom *i*, dok u mlađoj inačici odstupa u dvama primjerima: jednom pribjegava zamjeni povratno-posvojnom zamjenicom, a drugi put inačicom koja ide u smjeru štokavizacije, *njejjinega*₄₃/*svojeja*₂₂₉ i *njejnin*_{41,70}/*njezin*_{228,253}.

Za posvojnu zamjenicu *naš* (u svim trima rodovima i obama brojevima) Kristijanović navodi da se mijenja »prema promjeni *zadnji, a, e*« (2012:75), a ona u genitivu množine svih triju rodova ima nastavak *-eh* (2012:59). Kristijanović se toga i drži u objema inačicama, osim jedne potvrde u mlađemu tekstu koja završava na nastavak *-ih*: *našeh* *ocov*_{44,58}/_{230,241} *našeh*

²⁵ Isto je kod Szentmártonyja (Štebih Golub 2014:80–81), Korniga (Štebih Golub 2015a:116) i Matijevića (Štebih Golub 2017:171).

²⁶ Szentmártony donosi sklonidbu pridjeva *dober*, koji u dativu ženskoga roda glasi *dobri i dobroj* (Štebih Golub 2014:85). Kornig i Matijević ispisuju paradigmatu pridjeva *velik*, čiji dativ jednine ženskoga roda glase *velikoj i veliki* (Štebih Golub 2015a:121; Štebih Golub 2017:186).

²⁷ Oblike *njejn, a, o* nalazimo i kod Szentmártonyja (Štebih Golub 2014:91–92). Kornig navodi oblike u kojima je osnova proširena samoglasnikom *i* pa sva tri roda glase: *njejnin, a, o* »kada je riječ o ženskom čeljadetu« (Štebih Golub 2015a:129). Slično objašnjenje je iste oblike nalazimo kod Matijevića: »Ihr, *njejnin, njejina, njejino*, znači vlasnika ženskog roda« (Štebih Golub 2017:195–196), koji ih spominje i kad piše o slagajući zamjenica (Štebih Golub 2017:297).

*grehov*_{68/251} i *našeh* *očih*_{61/245} te *našeh* *vremen*_{63/naših} *vremen*₂₄₇. Kako je riječ o samo jednome odstupanju nije isključena mogućnost pogreške, a moguć je i utjecaj štokavskoga, premda se čini nenamjernim.

Za posvojnu zamjenicu *njihov* (opet u svim trima rodovima i brojevima) Kristijanović naglašava kako se sklanja isto kao pridjev *svet* (2012:75). Prema paradigmi koju donosi (2012:57), lokativ jednine toga pridjeva glasi *svetoj* i *sveti* (potonji je oblik u zagradi) pa bi lokativ jednine zamjenice *njihov* u ženskome rodu glasio *njihovoj* i *njihovi*. U proučavanim se tekstovima o Tobiji Kristijanović u prvoj inačici odlučuje za oblik *njihovi*, a u drugoj za *njihovoj*: *vu njihovi*_{53/njihovoj}₂₃₈ *starosti*.

Nastavak za genitiv i lokativ glavnih brojeva od tri nadalje je *-eh* (Kristijanović 2012:66),²⁸ kako je potvrđeno u primjeru *jeden zmed sedmeh*_{67/249} u obama tekstovima, dok se u primjeru *vu držanju oneh deseteh*_{35/deset}₂₂₃ *pokolenj* u mlađoj inačici teksta gubi to finalno *-eh*, što smatramo Kristijanovićevim stilskim odabirom.

Premda već u inačici iz *Danice* prevladavaju naglašeni oblici nesvršenoga prezenta pomoćnoga glagola *biti*, Kristijanović u mlađoj inačici teksta dodatno mijenja nenaglašene oblike u naglašene: *smo*_{61/jesmo}₂₄₄ te *su*_{34,52,59,64,65,67/jesu}_{222,237,242,247,248,250}.

Za kajkavski je književni jezik karakteristično izjednačavanje broja slogova trećega lica množine s prvim i drugim licem množine onim glagolima čija prezentska osnova završava na *-e* ili *-i*. Javljaju se na početcima književne kajkavštine, a tijekom 19. stoljeća se učestalije upotrebljavaju vjerojatno pod utjecajem zagrebačke govorne prakse (Šojat 2009:74) kako pokazuju i autorice Schubert i Štebih Golub (2020:348–350). Za obje vrste prezentske osnove Kristijanović u gramatici navodi iste dvojne završetke: »Glagoli koji u prvom licu jednine završavaju na *em* i *im*, u trećem licu množine imaju dva završetka. Oni koji završavaju na *em*, mijenjaju posljednje *m* u *ju* ili *em* u *u*« (2012:103) te: »Glagoli na *im* završno *m* mijenjaju u *ju* ili *im* u *e*« (2012:104).²⁹ U objema inačicama istraživanoga tek-

²⁸ Szentmártony, Kornig i Matijeвиć spominju nepromjenljivost prvoga, četvrtoga i petoga padeža, a nastavke donose samo za 2., 3. i 6. padež (Szentmártony griješi pa kao zadnji navodi 4. padež). Svima je *-eh* nastavak za »2. padež«, zapravo za genitiv i lokativ (Štebih Golub 2014:85–86; Štebih Golub 2015a:125; Štebih Golub 2017:190).

²⁹ Također i Szentmártony za obje prezentske osnove navodi dvojne prezentske nastavke u trećemu licu množine: »Glagoli na *em* i *im* imaju dva treća lica. Jedno im je zajedničko s glagolima na *am* jer se završno *m* mijenja u *ju*. Drugo je pak njihovo vlastito jer, naime, glagoli na *em* to *em* mijenjaju u *u* kao *živem*, *ich lebe*, *daje živ-u*, *sie leben*. Međutim, glagoli na *im* to *im* mijenjaju u *e*: *terpim*, *ich leide*, *daje i terpe*, *sie leiden*« (Štebih Golub 2014:101). Prema Kornigu dvostruke nastavke mogu imati samo glagoli koji u prvome licu prezenta završavaju na *-em*, a nastavak *-im* u prvome licu

sta prevladavaju duži prezentski oblici u trećemu licu množine, primjerice: *kušneju* se^{60/244}, *opomeneju*^{62/245}, *pozoveju*^{65/248}, *vzemeju*^{56,65/240,248}, *začmeju*^{65/248}, *živeju*^{35/223} te se *čistiju*^{51/236}, *odgovoriju*^{55/239}, *pustiju*^{62/245}, *broji-ju*^{62/245}, *držiju*^{69/252}, *moliju*^{42/229}, *prosiju*^{54/238}, *vidiju*^{62/245} itd. Inačice se razlikuju po jednome primjeru dužega oblika trećega lica prezenta množine glagola čija prezentska osnova završava na -e u inačici iz *Danice* u odnosu na kraću inačicu iz *Žitka*: *podpasujeju*⁴⁸/*podpasuju*²³⁴ te nekoliko kraćih prezentskih oblika glagola čija prezentska osnova završava na -i u ranijoj inačici teksta za razliku od dužih oblika u kasnijoj inačici: *se boje*^{39,71}/*se boji-ju*^{226,254}, *leže*³⁹/*ležiju*²²⁶, *goste*³⁹/*gostiju*²²⁶ i *sede*³⁹/*sediju*²²⁶.

6. Sintaksa

Sintaksa književne kajkavštine bila je pod snažnim utjecajem njemačkoga i latinskoga jezika. Prema Kristijanovićevim riječima: »Pod pojmom red riječi podrazumijeva se red prema kojemu dijelovi govora u horvatskome moraju slijediti jedan drugi. On je slobodan kao u latinskome te uopće ne poznaje složenu pravilonst [!] njemačkoga« (2012:219).³⁰ Usporedbom dviju inačica na jednome primjeru u mlađoj uočavamo promjenu u redu riječi koja je u duhu sintakse njemačkoga jezika – glagol se pomiče na kraj rečenice: *koja je bila jedini očev odvetek*⁵³/*koja jedini očev odvetek bila*^{237–238}.

Inačica teksta objavljena u *Žitku svetih mučenikov* pokazuje tendenciju grupiranja svih dijelova predikata u složenim glagolskim vremenima, posebice trećega lica jednine nenaglašenoga nesvršenog prezenta pomoćnoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga, i to prema kraju rečenice. Ako i nije moguće sve sastavnice predikata pisati skupa, svakako se smanjuje broj riječi umetnutih između dijelova predikatnoga skupa: *je*

prezenta u trećemu može dati samo -e, pa je moguć samo jedan oblik trećega lica množine, *mole* od *molim* (Štebih Golub 2015a:139). Matijević o pojavi dvostrukih nastavaka u trećemu licu množine piše: »Glagoli koji u prvom licu jednine završavaju na *em*, *im* u množini imaju dvostruko treće lice. Oni na *em* mijenjaju posljednje *m* u *ju* ili *em* u *u*, npr. *ich wachse, ja rastem, sie wachsen, oni rasteju* ili *rastu*. Iznimke su jednosložni glagoli kao *ich schmelze, ja cvrem, ima sie schmelzen, oni cvreju*. Međutim, glagoli na *im* mijenjaju *m* u *ju* ili *im* u *e*, npr. *ich pelze, ja cepim, sie pelzen, oni cepiju* ili *oni cepe*« (Štebih Golub 2017:205–206). Dvostruke množinske nastavke Matijević spominje i u poglavlju o nepravilnim glagolima: »Neki od njih u trećem licu množine imaju dva različita završetka. Primjerice: *backen, pečeju* i *peku*; *hacken, sečeju* i *seku*; *laufen, rinnen, tečeju* i *teku*; *schlagen, tučeju* i *tuku*; *ziehen, vlečeju* i *vuku*; *können, moreju* i *moğu*« (Štebih Golub 2017:258).

³⁰ Upravo suprotno, Josip Ernest Matijević nedvosmislen je o razini utjecaja njemačkoga: »Pod pojmom red riječi podrazumijeva se red koji određuje kako dijelovi govora u horvatskome imaju slijediti jedan za drugim – on je toliko jednak njemačkome da je nepotrebno ovdje donositi posebna pravila« (Štebih Golub 2017:278).

*vre predi bilo otpeljano*₃₆/*vre predi je bilo otpeljano*₂₂₄, *koje je njemu Bog iskazal*₆₅/*koje njemu Bog je iskazal*₂₄₈, *koje je on kaštigal*₆₈/*koje on je kaštigal*₂₅₁, *koja se je vu Jeruzalemu započela*₆₉/*koja se vu Jeruzalemu je započela*₂₅₂, *se je on od svoje mladosti vsigdar bojal*₄₀/*se on od svoje mladosti vsigdar je bojal*₂₂₇ *te je Tobijaš vsaki dan hodil*₃₇/*Tobijaš je vsaki dan hodil*₂₂₅.

U inačicama teksta o Tobiji nalazimo zamjetan broj primjera atributa u postpoziciji, primjerice: *angel Gosponov*_{45/231}, *licem Gosponovem*_{45/231}, *na zapoved Gosponovu*_{67/250}, *Boga našega*_{46/232}, *Bože Izraelski*_{64/247}, *deca Izrael-ska*_{68/251}, *sini Izraelski*_{37/225}, *kralja Izrael-skoga*_{39/226}, *kralja asirijanskoga*_{35/223}, *srditosti kraljevske*_{38/225} itd. Smatra se da je postpozicija atributa u književnu kajkavštinu došla kao sintaktički import iz latinskoga jezika, a postoji mišljenje i da su ustaljivanju toga sintaktičkog oblika mogli pridonijeti i crkvenoslavenski jezik te narodna književnost (Vela–Vrtić 2013:660). Zanimljivi su primjeri iste sintagme (na istoj stranici) u kojima atribut nalazimo i u antepoziciji i postpoziciji: *porušenje varaša Ninive*_{34/222} *te vu Ninive varaš*_{34/222}. Razlika između izvornika je tek jedna – u primjeru zamjenskoga naziva za vraga, nečisti duh: *hmanj duh*₅₃/*duh hmanji*₂₃₈.

Dvije se inačice razlikuju uslijed zamjena dvaju glagolskih vremena uporabljenih u starijem tekstu. Tako je perfekt zamijenjen aktivnim participom prezenta u funkciji predikatnoga proširka (Horvat–Štebih Golub 2016:191–192):³¹ *Ali Tobijaš je se Boga više bojal nego kralja (...)*₄₀/*Ali Tobijaš Boga više bojeći se nego kralja (...)*₂₂₇. Razlog zamjene je odmak od razgovornoga stila koji implicira velik broj perfekata u tekstu (Klaić–Botica 2022:314). Druga se promjena tiče zamjene sadašnjosti za prošlost, odnosno prezenta prefektom: (...) *na njegovem vratu plaće se*₅₅/*(...) na njegovem vratu je se plakal*₂₃₉.

Od zamjena glagolskih vremena češće su vidske, prilikom kojih Kristijanović uglavnom nesvršeni parnjak mijenja svršenim: *činete*₆₈ *pravicu pred Bogom/včinete*₂₅₁, *on svoje prebivališće ipak vu tebi ziđe*₆₉/*zezidje*₂₅₁, *vse sužnje k tebi nazad zove*₆₉/*pozove*₂₅₂, uz samo jedan primjer zamjene svršenoga parnjaka nesvršenim: *od nas otpustiti*₆₁/*otpušćati*₂₄₅. Zanimljivi su primjeri zamjene u kojima, unatoč prefiksaciji, nije došlo do promjene glagolskoga vida: *od sebe pustil*₆₂/*otpuštil*₂₄₅ *te razveseljuju*₆₇/*veseliju*₂₅₀.

Na sintaktičkoj razini dviju inačica nalazimo najmanje razlika: zbog kratkoga razdoblja protekloga od prvoga do drugoga teksta, sintaksa se nije mnogo mijenjala.

³¹ Treća funkcija aktivnoga participa prezenta, pored atributne funkcije i poime-ničenja. Detaljnije u Horvat – Štebih Golub 2016.

7. Leksik

Leksičke razlike dviju tekstnih inačica nisu velike. Često je riječ o imeničkim bliskoznačnicama, potvrđenima u elektroničkome izdanju *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (kajkavski.hr), primjerice *dekelj*₅₈/*služkinj*₂₄₂/*službenic*₂₂₉, *delih*₃₆/*činih*₂₂₃, *vrač*₅₃/*vračitelji*₂₃₇, *bota*₆₁/*batina*₂₄₅ itd. U Klaićevu je *Rječniku stranih riječi* samo riječ *bota* navedena kao strana – riječ je o talijanizmu *botta* koji preneseno znači štap, batinu, prut ili toljagu (²²2002:190). Postavlja se pitanje njihove alternacije: premda su svi leksemi potvrđeni u elektroničkome izdanju *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Akademijin Rječnik), ipak su u potonjim dvama primjerima zamjenske inačice razumljivije štokavskim čitateljima (i bez gledanja u rječnik).

Postoje i takvi parovi imeničkih alternanti u kojima jedne od alternativa nema u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (kajkavski.hr). Takav je leksem *narod* koji mijenja dvije različite riječi iz stare inačice teksta o Tobiji, *nevernikov*₆₈/*narodov*₂₅₁ te *roda*₃₇/*naroda*₂₂₄ – u prvoj potvrdi bitno drukčijega značenja. Znatno su semantički različiti i članovi para *proročanskem*₇₁/*božanskem* (*duhu*)₂₅₄. Premda Kristijanović u tim primjerima lekseme nije zamijenio kako bi olakšao razumijevanje štokavskim čitateljima nego je riječ o njegovim stilskim odabirima, razlike u značenjima članova para umjesto stilskih varijacija u fokus stavljaju točnost njegova prevođenja.

Osim imeničkih inačica, nalazimo potvrde nekoliko glagolskih parova iz kojih se i bez širega konteksta vidi da je riječ o barem djelomičnim sinonimima: *dovršila*₄₆/*izpunila*₂₃₂, *daje*₆₀/*podjeljuje*₂₄₄, *stanuvali*₅₇/*prebivali*₂₄₁, *vmival*₅₁/*opral*₂₃₆, *vlovljen*₃₆/*zarobljen*₂₂₄, *povem*₄₉/*nazvestim*₂₃₄, *sklenjeno*₆₆/*dokončano*₂₄₉ i *zaostavljena*₅₇/*zapušćena*₂₄₁. Većina se glagola nalazi u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Akademijin Rječnik), a štokavskomu je govorniku prvih pet parova poznato i bez uporabe rječnika, tek je u jednome potrebno osvijestiti samoglasničku razliku u odnosu na štokavski *o/u*, *stanovati/stanuvati*, a u dvama izostanak vokalizacije, *vmival*, *vlovljen*. Sljedeća su dva para moguć iskorak prema štokavskomu u novijoj inačici teksta, a zadnji je primjer korak u suprotnome smjeru: zbog skupine *šč* zamjena djeluje »kajkavskije« nego prvotni izbor.

8. Zaključak

Provedenim smo istraživanjem utvrdili razlike između dvaju izdanja na grafijskoj i ortografijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Uvid u grafiju pokazuje da se Kristijanović u kasnijoj inačici teksta doista trudio što je moguće dosljednije držati Gajeve grafije, mjestimice i dotad napuštenoga <ě>, a potkralo mu se tek pokoje grafijsko rješenje u duhu književne kajkavštine (<er> za /r/). U pisanju grafema /ž/ te skupova /šk/, /šp/ i /št/ bio je u dvojbi zapisujući osobna imena i iz njih izvedene pridjeve, a kao rođenomu kajkavcu problem mu je pričinjavala i razdioba grafema /č/ i /ć/.

Na pravopisnoj je razini mlađi tekst dosljedniji u pisanju titulâ velikim početnim slovom (*Kralj*), u njemu nalazimo znatno manje nadslovakâ, također i apostrofâ uz vremenski prilog *kad*. Nadalje, u kasnijemu je tekstu uočljivo nekoliko pravopisnih odmakâ od karakterističnih crta književne kajkavštine: nešto češće ispuštanje zareza, no ne u tolikoj mjeri da bismo ga mogli smatrati namjernim odstupanjem od hipertrofirane gramatičke interpunkcije svojstvene kajkavskom književnom jeziku, potom pisanje riječice *li* sa spojnicom, kao i rastavljeno od naglašene riječi, zatim izbacivanje spojnice u pisanju prijedloga *k-* te mjestimično spajanje predmetka *naj-* i superlativa.

S druge strane, u kasnijoj je inačici teksta vokativ češće zapisan s uskličnikom, što je također tipična crta književne kajkavštine.

Na razini fonologije u tekstu iz *Žitka* uočljiv je manji broj potvrda pokrivenoga *r* i premetanja početne skupine *vs-*. Depalatalizacija je prisutna u objema inačicama, na različitim primjerima, a nešto ih je manje u mlađoj što objašnjavamo Kristijanovićevim priklanjanjem književnokajkavskoj inačici nastaloj na osnovi zagrebačkoga govora u kojoj se palatalizacija zadržala duže no u organskim kajkavskim govorima.

Kad je riječ o morfologiji, u mlađoj je inačici znatno više naglašenih oblika osobnih zamjenica i pomoćnoga glagola *biti*. Od dvaju mogućih nastavaka za lokativ jednine ženskoga roda pridjevske deklinacije nepalatalnih osnova, *-oj* i *-i*, u jednome primjeru u kasnijemu tekstu rabi nastavak *-oj*, zajednički sa štokavskim. Također jednokratno ne poštuje vlastito pravilo da je nastavak za genitiv i lokativ glavnih brojeva od tri nadalje *-eh* – što držimo Kristijanovićevim stilskim odabirom. Nadalje, u tome tekstu bilježimo više potvrda dužih oblika trećega lica množine sukladno književnokajkavskom tipičnom izjednačavanju broja slogova trećega lica množine s prvim i drugim licem množine onim glagolima čija prezentska osnova završava na *-e* ili *-i*.

Na sintaktičkoj razini u tekstu iz *Žitka* bilježimo jedan primjer pomicanja glagola na kraj rečenice, nekoliko potvrda približavanja dijelova složenih glagolskih vremenâ, nekoliko vidskih promjenâ glagola te dvije promjene glagolskih vremenâ: prezent je zamijenjen perfektom, a perfekt aktivnim participom prezenta (u funkciji predikatnoga proširka) – redom Kristijanovićeve stilski i prevoditeljski odabiri.

Leksičke se razlike tiču uglavnom imeničkih i glagolskih bliskoznačnicâ. Imeničke se bliskoznačnice u mlađemu tekstu donekle mogu objasniti olakšavanjem razumijevanja čitatelju štokavcu, također i neke glagolske, iako nalazimo i primjer koji je više u duhu književne kajkavštine. Neke su imeničke inačice prilično različitih značenja zbog čega se pod upitnik stavlja točnost Kristijanovićevih prijevoda.

Naposljetku, očito je da je grafijom mlađe inačice teksta Kristijanović išao prema štokavizaciji, a na ostalim se jezičnim razinama, izuzev sintaktičke, mjestimice odlučio za oblike zajedničke sa štokavskim (uz nekoliko »kajkavskih« crta mlađega teksta), dok su neke razlike između dvaju tekstova rezultat Kristijanovićeva stilskoga odabira ili pogreške.

Vrela

- Kristijanović, Ignac. 1845. *Knjiga Tobijaša. Danica zagrebečka. Dnevnik za prosto leto 1845.* Zagreb: Franjo Župan, 33–72.
- Kristijanović, Ignac. 1871. *Knjiga Tobijaša. Žitek sveteh mučenikov.* Zagreb: Franjo Župan, 222–254.

Literatura

- Borić, Marijana. 2011. Prosvjetiteljski rad Ignaca Kristijanovića. Ur. Jembrih, Alojz. *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011.* Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 329–344.
- Horvat, Marijana; Barbara Štebih Golub. 2016. Aktivni particip prezenta u hrvatskim tekstovima 17.–19. stoljeća. Ur. Kuštović, Tanja; Mateo Žagar. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 181–199.
- Ivšić Majić, Dubravka; Barbara Štebih Golub. 2024. Književnokajkavski prijevod psalama iz Arhiva HAZU. *Filologija*, 82, 61–96.
- Jembrih, Alojz. 2020. Prvi kajkavski cjeloviti Novi zavjet. Ur. Barščevski, Taras; Zrinka Jelaska; Nada Babić. *Bibliana – hrvatski prijevodi Biblije.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 89–118.
- Jonke, Ljudevit. ²1965. *Književni jezik u teoriji i praksi.* Zagreb: Znanje.
- Klaić, Bratoljub. ²²2002. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klaić, Nives; Ema Botica. 2020. Hrvatski biblijski stil u odabiru glagolskih leksema i njihovih oblika. Ur. Barščevski, Taras; Zrinka Jelaska; Nada Babić. *Bibliana – hrvatski prijevodi Biblije.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 305–331.
- Kristijanović, Ignac. 1848. Nekaj o horvatskem jeziku. *Danica zagrebečka. Dnevnik za prosto leto 1848.* Zagreb: Franjo Župan, 113–121.
- Kristijanović, Ignac. 2012. *Gramatika horvatskoga narječja.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (Prijevod i popratna studija Barbara Štebih Golub.)
- Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol. ²2003. (Pretisak.) Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Napučenje za horvatski prav čteti i pisati. Naputak za pravilno horvatski čitati i pisati. ²2004. (Pretisak) Prir. Jembrih, Alojz. Zabok – Donja Stubica: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca – Kajkaviana.

- Percan, Josip. 1984. Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma. *Bogoslovska smotra*, 54/1, 88–103.
- Schubert, Bojana; Barbara Štebih Golub. 2020. Norma i praksa: praktici-
raju li kajkavski gramatičari pisci normu iz svojih gramatika u vlasti-
tim književnim djelima? Prir. Glušac, Maja. *Od norme do uporabe 2: Zbor-
nik sa znanstvenoga skupa Od norme do uporabe 2 održanoga 28. i 29. rujna
2018. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku*. Osijek – Zagreb: Filozof-
ski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska
sveučilišna naklada, 326–364.
- Stolac, Diana. 1998. Deklinacija imenica u gramatici Ignaca Kristijanovića.
Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 32, 177–183.
- Šojat, Antun. 1970. Pravopis stare kajkavske književnosti. *Filologija*, 6,
265–280.
- Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske knji-
ževnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Šojat, Olga. 1962. Život i rad Ignaca Kristijanovića. *Rad JAZU*, 11, 63–114.
- Šojat, Olga. 1968. Ignac Kristijanović i Danica zagrebečka. *Kaj, časopis za
kulturu i prosvjetu*, I/1, 12–27.
- Štebih Golub, Barbara. 2013. Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18.
stoljeću. Ur. Katičić, Radoslav; Josip Lisac. *Povijest hrvatskoga jezika. 3.
knjiga: 17. i 18. stoljeće*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture
i znanosti Croatica, 221–261.
- Štebih Golub, Barbara. 2014. *Ignacije Szentmártony i Uvod u nauk o horvat-
skome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih Golub, Barbara. 2015a. *Franjo Kornig i njegova Horvatska gramatika*.
Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih Golub, Barbara. 2015b. Kajkavski hrvatski književni jezik u 19. sto-
ljeću. Ur. Lisac, Josip; Ivo Pranjković; Marko Samardžija. *Povijest hrvat-
skoga jezika. 4. knjiga: 19. stoljeće*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvat-
ske kulture i znanosti Croatica, 113–157.
- Štebih Golub, Barbara. 2017. *Horvatska gramatika J. E. Matijevića*. Zagreb:
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih Golub, Barbara. 2022a. Od *Chtejenya* do *Čtejenja* (jezične mijene u
kajkavskim lekcionarima). *Crkva u svijetu*, 57/4, 555–574.
- Štebih Golub, Barbara. 2022b. Tri izdanja Mikloušićeva *Stoletnoga horvat-
skoga kalendara* – od kajkavskoga prema štokavskome? *Kaj – časopis za
književnost, umjetnost, kulturu*, LV/5–6, 35–50.
- Štebih Golub Barbara. 2024. Jezik Ignaca Kristijanovića. Ur. Štebih Golub,
Barbara; Lobel Filipić. *Kristijanovićev gazofilacij I*. Zagreb: Institut za hr-
vatski jezik, 9–89.

- Šurmin, Đuro. 1903. *Hrvatski preporod I. Od godine 1790. do 1836.* Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Vela, Jozo; Ivana Vrtič. 2013. *Verborum ordo mysterium: red riječi u Kašićevu prijevodu Biblije. Rasprave, časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 645–673.

Internetski izvori

- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, <https://kajkavski.hr/rjecnik/> = kajkavski.hr
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, Dio 1 (A–češula) – Dio 5 (Kipak–leken), <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=196759> = Akademijin Rječnik

Language Changes in Kristijanović's *Book of Tobias*

Abstract

The paper compares the language of two editions of Kristijanović's *Book of Tobias*, from *Danica zagrebečka* (Zagreb *Danica*, 1845) and from *Žitek svetih mučenikov II. (The Life of the Holy Martyrs II, 1871)*. The aim of the paper was to determine the differences between the two editions at the alphabetical and orthographic, phonological, morphological, syntactic and lexical levels, so that we can determine whether and in what way Kajkavian Literary Language has changed over the course of a quarter of a century, using the same text. The research has identified differences between the two editions on all levels. An insight into the alphabet shows that in the later version of the text, Kristijanović really tried to adhere to Gaj's alphabet as consistently as possible. At the level of phonology, the text from *Žitek* has a smaller number of attestations of the palatal *rj* and the permutations of the initial group of phonemes *vs-*, which brings it closer to Štokavian, and we interpret the fewer examples of palatalization as Kristijanović's turning to Zagreb speech as one of the bases of the Kajkavian Literary Language. At the morphological level, we find single attestations of case endings for the locative singular feminine gender, adjectival declensions of non-palatal stems, and genitive and locative cardinal numbers from three onwards, common with endings for the Štokavian language. On the other hand, in this text we note several confirmations of the longer forms of the third person plural, in accordance with the typical Kajkavian Literary Language equating of the number of syllables of the third person plural with the first and second person of those verbs whose present tense stem ends in *-e* or *-i*. Features of the syntactic level: one example of moving the verb to the end of the sentence, several confirmations of the

approximation of parts of complex verb tenses, several changes of aspect of the verb, and two changes of verb tenses – all of these are Kristijanović's stylistic and translational choices. Lexical differences mainly concern noun and verb synonyms. Noun synonyms in the younger text can be explained to some extent by facilitating understanding for the Štokavian reader, as can some verb synonyms, although we also find an example that is more in the spirit of Kajkavian Literary Language. Some noun variants have quite different meanings, which calls into question the accuracy of Kristijanović's translations. Finally, it is obvious that with the spelling of the younger version of the text, Kristijanović moved towards Štokavization, and on other linguistic levels, except for the syntactic one, he occasionally opted for forms common to Štokavian, along with a few »more Kajkavian« features of the younger text.

Ključne riječi: kajkavski književni jezik, Ignac Kristijanović, *Knjiga Tobijaša*, jezične promjene

Keywords: Kajkavian Literary Language, Ignac Kristijanović, *The Book of Tobias*, language changes